

Проф. др Невенка ГЛИШЕВИЋ
Др Светлана РАКОЧЕВИЋ

БРЕМЕ НАШЕ ТРАНЗИЦИЈЕ – чињенице, анализе, препоруке –

Данас смо се упетљали у огромну неприлику испустивши из руку контролу над осетљивом машином чији рад не разумемо. Као последица тога извесно време – можда и веома дуго – могућности за остваривање благостања биће сведене на минимум.

J. M. Keynes

УВОД

Пажљива анализа привредних токова и стања у привреди Црне Горе указује да су нестабилна привредна кретања, испољена у негативним перформансама, постала вишедеценијска карактеристика њене, заиста суморне економске стварности.

Трансформација привреде Црне Горе вршена је у условима перманентне политичке нестабилности, поремећене унутрашње и спољне неравнотеже, презадужености и инфлације. Спори и неодлучни процеси приватизације и реструктурирања укупног привредног амбијента, условили су стагнацију и опадање привредне активности, снижавање стопе привредног раста, пад ефикасности инвестиција, успорено структурно прилагођавање, успоравање технолошког прогреса и смањење извозног потенцијала привреде. Повећане су унутрашње противуречности, продубљена је унутрашња и спољна неравнотежа, што је утицало на раст спољне задужености, стално присуство инфлације, незапослености и пад животног стандарда.

Укупну тржишну ситуацију и пословање привреде опредјељује стална несташица обртних средстава чије су највидљивије манифестације пристигле, а неизмирене финансијске обавезе како индивидуалних, тако и правних субјеката. Финансијским односима владају дужници, а стечајно законодавство се не примјењује, посебно не на велика предузећа

Банке су, под притиском државе, нерентабилним предузећима одобравале зајмове, што је слабило њихову позицију и доводило до додатних проблема у наплати кредита, остваривању кредибилитета и враћању старе девизне штедње. Тржиште је ограничено на тржиште роба, док су тржишта новца, девиза, капитала и радне снаге полулегална и пригушена.

Озбиљна тешкоћа која прати процес транзиције у Црној Гори је „сива” економија у чијим се оквирима одиграва велики дио економске активности, што упозорава на несигурност и нестабилност система, а тиме и на већи степен ризика са којим треба рачунати приликом инвестирања.

Да ствар буде тежа, овако неповољна привредна кретања нијесу посљедица пролазних тешкоћа и цикличних токова, већ имају карактер дубљих, структурних поремећаја.

БИТНЕ ПЕРФОРМАНСЕ КОЈЕ КАРАКТЕРИШУ ТЕКУЋА ПРИВРЕДНА КРЕТАЊА

И поред инсистирања на програмима радикалног и брзог преласка на тржишне принципе, приватно предузетништво, профитне подстицаје и политички плурализам, чини се да је коначни позитиван резултат изостао.

Ову констатацију поткријепићемо расположивим подацима који говоре о очигледним, негативним параметрима функционисања наше економије у посљедње двије године.

У циљу што реалнијег сагледавања садашњег стања и доношења закључака о квалитету битних перформанси које карактеришу текућа привредна кретања, могуће је вршити упоређивање садашњег стања са стањем у протеклој години, или упоређивање постојећих економских параметра са очекиваним и жељеним. Навешћемо само неке, веома важне, параметре и њихове величине.

– Судаћи по подацима званичне статистике, али још више по реалним економским кретањима, инфлација и константно присуство тро-

шковних притисака и даље нас задржава у зони транзиционе рецесије. Просјечне цијене на мало у 2001. години биле су 23 % веће у односу на 2000. г., а у 2002. години 19,5 % веће у односу на 2001. годину.¹

Иако неки економисти тврде да се извјесна (љетња) поскупљења могу сматрати последицом тренутних тржишних колебања, као што је случај са зеленом пијацом, на примјер, то је тешко прихватљиво када се имају у виду учестала поскупљења меса, хљеба, млијека, као и неминовно подизање цијена јавних услуга (телефонски импулси, превоз, електрична енергија). У сваком случају, чињеница је да цијене расту, а са њима и трошкови производње, што потенцира психолошки узрок инфлације. Монополска структура тржишта и скупа, недовољна производња, ниска конкуренција и мали учинак досадашњих реформи, има за последицу ширење инфлационе спирале.

– Запосленост је у 2001. години смањена, а тај тренд је настављен и у 2002. години по стопи од 0,3 %. у односу на претходну годину. Ово је посебно неповољно када се узме у обзир већ јако изражен проблем незапослености. Озбиљан, негативан фактор је и масован одлив радно способног становништва у узрасту до 40 година старости.

– Према пројекцији економске политике за 2001. годину било је предвиђено да друштвени производ расте по стопи од 5%. Међутим, раст друштвеног производа у току 2001. године износио је само 1%. Негативан тренд настављен је и у 2002. години. Економском политиком за 2002. годину пројектован је раст друштвеног производа за 5%. Међутим, анализа његовог реалног кретања биљежи пад, у односу на претходну годину, за 3,5 %. Са таквим опадањем вриједности друштвеног производа све су неповољније перформансе националне привреде, у односу на друге привреде у транзицији, а посебно на развијеније европске земље.

– Умјесто предвиђеног раста индустријске производње од 3,5 % у 2001. години забиљежен је њен пад за 0,7 %. Овај показатељ је још неповољнији када се узме у обзир перманентно присутна инфлација и релативно ниска основа са којом се поређење врши, јер је

¹ Напомињемо да су присутна, готово неподјелијена мишљења, о непрецизности постојећих статистичких података и података који стижу из разних других институција а односе се на кретање основних економских параметара. Тако, на примјер, објављена стопа инфлације у 2002. години кретала се од 8 %, 9,3%, 12% до 17 %.

пад производње започео још 1990. године, када је, у односу на 1989. г., забиљежен њен пад од 17%. Економском политиком за 2002. годину предвиђао се раст физичког обима индустријске производње од 5 %, а забиљежен је даљи пад за 2,7 %.

– Трговински биланс Црне Горе у посљедње двије године је у дефициту. Укупан извоз у 2001. години износио је 202,3 мил. \$, а увоз 395,1 мил. \$, што указује на дефицит робне размјене од 193,2 \$, односно покривеност увоза извозом износила је 51,2%. У укупном обиму размјене у 2002. години извоз чини 163,1 \$, а увоз 398,7 \$, што је резултирало робним дефицитом од 235,6 мил. \$, односно покривеност увоза извозом износила је 40,9 %. Овакви дебаланси спољнотрговинске размјене посљедица су, прије свега, структурних диспропорција у привреди.

– Укупан промет робе у 2001. години биљежи пад за 11,5%, у чему је промет робе на мало 16,3%, а на велико 1,8%. У 2002. години предвиђао се раст робног промета од 8 %, а забиљежен је пораст робног промета по стопи од 5,7%.

– Процес приватизације се далеко теже одвија него што се очекивало. Под утицајем недовољног повјерења у сигурност дугорочног улагања на подручју Републике Црне Горе, интерес слободног капитала је изостао, тако да се, посљедњих годину-двје дана, процес приватизације успорава. Иако је пројектом МВП извршена власничка трансформација капитала у дијелу предвиђеном за овај вид приватизације, низак обим промета на тржишту хартија од вриједности указује на неразвијена институционална рјешења у области финансијског тржишта и објективна ограничења у токовима капитала.

– Просјечна зарада по запосленом у периоду јануар – јун 2002. године у односу на просјек у истом периоду 2001. године повећала се за 7,2 %, а у периоду јун – јануар у односу на просјек претходне године повећање је износило 4,7 %. Ако је најмања објављена стопа инфлације била 8 %, јасно је да су реалне зараде стално биљежиле пад. За квалитет животног стандарда довољно је навести податак да је просјечна зарада у јуну 2002. у бруто износу била 170 еура, а потрошачка корпа 400 еура. Кумулативна стопа раста трошкова живота у 2002. години била је виша за 17,6 % него у истом периоду претходне године. О квалитету животног стандарда најбоље нам говори податак да је минимална цијена рада само 50 еура. Напори да се побољша животни стандард суочавани су са објективно ограниченим могућностима привреде.

– Једна од најозбиљнијих тешкоћа која прати процес транзиције у Црној Гори је да се велики дио економске активности одвија у сфери „сиве” економије. „Сивом” економијом се на легалан, а врло често и нелегалан начин, из канала платног промета извлаче значајна средства из земље. Овај процес изазива и низ других поремећаја. Јако је опасан и тешко се искорјењује. Иако се, захваљујући неким Владиним мјерама, ове активности полако уводе у легалне економске токове (појачан је инспекцијски надзор ради сузбијања нелегалног промета робе, интензивирани су мјере и заострена је казна политика за сузбијање рада у објектима који не посједују одобрење надлежних органа и др.), неформални токови су још увијек веома присутни у нашој пракси.

– О великим проблемима у домену јавне потрошње говоре енормне неизмирене обавезе правних лица према буџету и парабуџетским институцијама, што води фаталном меком буџетском ограничењу (soft-budget constraint). Како највећи дио становништва живи на егзистенцијалном минимуму, Влада Црне Горе, путем редистрибуције дохотка, а у циљу очувања социјалног мира, ствара меко буџетско ограничење, што дестимулативно дјелује на развој предузетништва. У 2002. години се очекивало да ће учешће јавне потрошње у друштвеном производу износити 42%, са тенденцијом њеног смањивања. Међутим, њено учешће у друштвеном производу износило је још увијек високих 55 %.

– Донекле позитивна кретања су остварена у 2001. години у области туризма, када је број туриста повећан за 23,8%, а ноћења за 25,9%. Посебну повољност чини пораст промета са иностраним тржиштима за 47,9%. Економском политиком за 2002. годину планиран је раст туристичког промета по стопи од 10 %. Међутим, у 2002. г. стање се погоршало, тако да се промет у туризму смањује за 8,9 % у односу на 2001. годину.

На бази претходних параметара, није тешко закључити да се негативан тренд основних економских параметара углавном наставио, а присутан је и значајан раскорак између остварене и пројектоване динамике основних привредних перформанси. По свему судећи, иако није много лошије него што је било у претходним годинама, садашње стање је далеко од очекиваног и жељеног. А циљ је и жеља, остваривање друштвеног производа на нивоу из 1989. године. Зато сматрамо да слику наше привреде у периоду транзиције најбоље карактерише стара арапска мудрост: „Личимо на велику рибу

која је избачена на суво. Непрестано се батрга, ударајући лијево и десно и незнајући куда ће је слједећи ударац одвести. Само јој је јасно да је постојеће стање неиздржљиво и да нешто мора учинити”.

ШТА ЧИНИТИ НА ПУТУ У БУДУЋНОСТ ПРОШЛОСТИ?

Говоримо о путу у будућност прошлости јер нам је циљ остваривање нивоа друштвеног производа из 1989. године. Према предвиђањима неких званичних институција тај пут ће трајати 10-15 година. Да би се тај пут што прије прешао сматрамо да треба, између осталог, учинити слједеће:

Извршити корјените промјене цјелокупног економског амбијента земље, уз пуно респектовање фактора екстерног окружења, при чему се конструктивна рјешења морају тражити у сталном балансирању и прилагођавању у циљу максимизирања користи по домаћу привреду и националну економију.

У том смислу најважнији задаци који стоје пред носиоцима економске политике у циљу извлачења привреде из кризе су постизање економске и монетарне стабилности.

Економска и монетарна стабилност

Економска стабилност подразумијева раст ефикасности интерних ресурса и побољшање односа размјене у циљу постизања економске одрживости система. Она представља потребу највишег степена приоритетности, а њен основни предуслов је монетарна стабилност.

Монетарна стабилност је незамјенљива полуга за стабилизацију привреде и веома важан извор економског прогреса. Она омогућава позитиван учинак на врло дуги рок, а он проистиче из битног повећања економске сигурности и способности привредних субјеката да у сређеном окружењу осигурају релативно висок степен координације својих одлука.

Увођење еура представља додатни стимуланс реформским процесима и изградњи новог институционалног система. Његовим коришћењем Црна Гора очекује: онемогућавање инфлаторног финансирања, јачање финансијске дисциплине, смањивање трансакционих трошкова, даље отварање привреде и приближавање европским економским интеграцијама и тржиштима.

Једна од кључних детерминанти успјешности монетарне политике на плану постизања стабилности валуте јесте институционална и фактичка самосталност Централне банке Црне Горе. Као независна институција, Централна банка нема ни емисиону ни кредитну функцију већ, у основи, она представља регулаторну институцију, чиме су у великој мјери елиминисани монетарни извори инфлације у Црној Гори. Осим тога, предузете су неопходне мјере у циљу оздрављења финансијског и банкарског сектора, обезбијеђени су услови за отварање и рад страних банака, а озбиљно се ради и на плану приватизације у тој области. Донијет је Закон о пословним банкама чије се пословање усклађује са стандардима ЕУ.

Преструктурирање привреде

У циљу повећавања стопе економског раста посебне напоре треба усмјерити на стварање услова за промјену привредне структуре у складу са актуелним тенденцијама у свијету. Политика интензивне модернизације се заснива на ангажовању велике количине капитала за финансирање програма реконструкције, промјене привредне структуре, технолошког осавремењавања и изградње капиталних објеката саобраћајне, комуналне и друге инфраструктуре, што би за последицу имало мултипликативне ефекте на запосленост и развој читаве привреде. Црна Гора нема капитала, боље рећи нема га у довољним количинама. Дефицит капитала је прва велика препрека са којом се реформски захвати сучељавају, због чега увоз капитала има кључну улогу у подстицању инвестиција, а тиме и бржем привредном развоју и укључивању у савремене интегралне токове. Отуда увоз капитала за Црну Гору представља, можемо слободно рећи, *conditio sine quo non*.

За сада страни капитал стиже у Црну Гору кроз процес приватизације предузећа. Најчешће долази у форми заједничких улагања, због мањег ризика за страног улагача, јер заједничка улагања претпостављају да су удјели улагача јасно дефинисани, интерес страног улагача релативно добро заштићен и, што је најважније, посао може да почне одмах. Међутим, Црна Гора ће постати атрактивно подручје за инвестирање тек када дође до диверсификовања структуре СДИ и масовнијег инвестирања од стране средњих фирми из иностранства у директним контактима између фирми, невезано за садашњу приватизацију.

Посебну повољност за привлачење страног капитала пружа географска конфигурација простора, који чини изузетну основу за развој свих видова туризма, што уосталом представља и њену компаративну предност.

Не смије се испустити из вида чињеница да до очекиваног прилива страног капитала неће и не може доћи ако се не створе повољни привредно-системски услови. Мора се обезбиједити правно, политичко и економско окружење, његова либерализација, транспарентност и стабилност, чиме би се остварио минимални *country risk* за иностарни капитал.

У том смислу Црна Гора мора градити стратегију за привлачење страног капитала, која се базира на: отворености, либерализацији, промовисању пројеката и стварању инвестиционих погодности, изградњи саобраћајница, комуникација, телекомуникација, на високом нивоу квалитета, као и на доношењу повољних законодавних рјешења.

Фискална политика са инструментима пореза и реформом јавне потрошње

За рјешавање веома израженог проблема на релацији привредни раст – стабилизација, и усмјеравање негативних тенденција и индикатора на позитивни колосјек, велике могућности пружа фискална политика са својим инструментима пореза и реформном јавне потрошње. Зато је неопходно извршити темељну реформу цјеловитог фискалног система и фискалне политике, која мора бити развојно оријентисана, како би дерегулацијом, реприватизацијом и либерализацијом убрзала развој тржишне привреде.

1. *Пореска политика*. Посебну важност, у оквиру реформе, изискује алокативна, редистрибутивна и стабилизациона функција пореског система.

Основни принципи и елементи на којима треба да се базира нови порески систем и пореска политика у Црној Гори су: изградња система непосредног опорезивања, по узору на рјешења која се примјењују у земљама тржишне привреде; реинтеграција пореза са доприносима; свеобухватност пореских обавеза за сва правна и физичка лица; увођење прогресивног опорезивања и оштро опорезивање прихода који не зависе од рада; стимулативност непосредних пореских облика путем уграђивања у систем подстицаја за инве-

стиције (у рјешавању стамбеног питања, откупа станарског права, улагања у основна средства, улагање страног капитала, улагања са еколошком димензијом и др.; увођење институције пореза на додату вриједност; изградња пореске свијести и културе; изградња једноставног, лако примјенљивог, разумљивог и ефикасног пореског система.

Циљ реформе је да фискални систем постане значајнији регулатор макроекономске политике и макроекономског фискалног подстицања и стимулисања привредних субјеката ради повећања инвестиција и акумулације, бољег коришћења капацитета и спремности за преузимање већег предузетничког ризика. У том смислу већ су предузети неки кораци. Скупштина Републике Црне Горе је крајем 2001. године усвојила сет пореских закона који су усклађени са модерним пореским законодавством ЕУ и међународним правилима и стандардима: „Пакетом” од 6 нових пореских закона конкретизована је прва нормативна фаза пореске реформе. (Закон о пореској администарцији, Закон о порезу на додату вриједност, Закон о порезу на непокретности, Закон о порезу на добит, Закон о порезу на доходак физичких лица и Закон о акцизама).

Од посебне важности је коначно увођење пореза на додату вриједност (ПДВ-а) у наш порески ситем. Ово би требало да има позитивне посљедице, како на унутрашњу тако и на међународну димензију, јер овај порез отклања инфлаторно дејство пореза на промет, а уједно утиче и на смањење пореског оптерећења привреде. Заправо, ПДВ омогућава реализовање међународне размјене роба и услуга. За разлику од досадашњег једнофазног пореза на промет у малопродаји, ПДВ је вишефазан, тако да се у свакој фази репродукције опорезује само новостворена вриједност. Он омогућава јасан преглед трошкова производње и успостављање двоструке контроле међу пореским обвезницима. По правилу, овај порез је алокативно неутралнији од пореза на промет, тако да у мањој мјери утиче на релативне цијене. Он се, за све производе, плаћа у фабрици или на царини, чиме се избјегава читав низ препродаваца. Осим тога, овај порез омогућава флексибилнију политику опорезивања, јер се неки производи могу оштрије опорезовати, док се други могу сасвим узети од опорезивања. ПДВ је, као најраспрострањенији облик опорезивања, доказао своје предности у преко 120 земаља које су га до сада увеле. Чланице ЕУ успјешно га примјењују већ 25 година, а већ двије године примјењују га Словенија, Хрватска и Македонија.

Законом о порезу на доходак физичких лица уводи се прогресивна пореска стопа, тако да се афирмише принцип опорезивања према економској снази обвезника и принцип социјалне праведности – ко има више нека плати више.

Ове реформе утичу на стварање све модернијег пореског система, усклађеног са директивама ЕУ и међународним стандардима и правилима, што га чини ефикасним, правичним, транспарентним, стабилним и једноставним за примјену. Циљ је стварање системског амбијента који ће бити стимулативан за производњу и инвестиције; стварање тржишта које ће бити атрактивније за привлачење страних инвеститора; обезбјеђивање домаће производње чији ће производи бити конкурентнији на међународном тржишту и обезбјеђивање неопходних прихода за финансирање функција државе.

Имајући у виду ниво развијености домаће привреде и неопходност стимулисања улагања у развој, од изузетне је важности водити политику ниских пореских стопа и смањења нивоа укупног пореског терета. Смањивањем пореског оптерећења привреде стимулише се рационалније, економичније и ефикасније привређивање; јача конкурентска снага; повећава ниво и ефикасност акумулације капитала; боље се користе капацитети и повећава радна мотивисаност, што има за посљедицу раст производње и запослености. Осим тога, политиком ниских каматних стопа шири се база пореског оптерећења, што има за посљедицу повећање прихода од пореза, а стварају се и услови за финансирање јавне потрошње из реалних извора. Коначно, смањивањем пореског оптерећења смањује се и „сива” економија. Иако су одређене активности у правцу смањивања пореских оптерећења већ учињене, она су још увијек висока.

С обзиром на висину и врсте пореских оптерећења, овакав порески систем моћи ће се реализовати само уз значајно повећан рад инспекцијских служби, као и поштовање ригидних законских норми за неизвршиоце пореских обавеза.

2. *Јавна потрошња.* Без сумње, један од важнијих ограничавајућих фактора за бржи привредни раст и стабилизацију је веома висока јавна потрошња. Она представља „црну рупу” економског система Републике Црне Горе која, и поред драстичног реалног обезвређивања, никако да се доведе у склад са производњом, а нарочито не са све оскуднијим буџетским приливом. Ради се, наиме, о развоју једне нерационалне и превелике државне потрошње с нерацио-

налним системом институција, мноштвом чиновника и великом паразитском режијом, која се финансира из буџета.

Буџет посебно утиче на инфлацију када је буџетска потрошња изнад нивоа државних прихода, односно када је формиран дефицит буџета. Буџетски дефицит дјелује на инфлацију преко формирања вишка тражње и преко активрања финансијских механизма којима ће се настали дефицит покрити: јавним дугом, из примарне емисије или стварањем непокривених обавеза или задуживања код пословних банака. (Недавно је предсједник Владе изјавио да јавни дуг РЦГ износи сса 515 милиона долара). Већ смо нагласили да је учешће јавне потрошње у друштвеном производу од 55 % јако високо и да веома много оптерећује ионако измучену привреду.

До неопходног фискалног прилагођавања, у смислу свођења јавне потрошње на фискални капацитет привреде, неопходно је доћи путем укидања квази-фискалног дефицита и увођењем чврстог буџетског ограничења. Тај циљ може се остварити само преко драстичнијег кресању јавних расхода.

Међутим, тешко је говорити о смањивању јавних расхода, јер се непосредно тичу крупних политичких и социјалних циљева (расту трошкови издржавања избјеглица; повећавају се разни облици социјалних издатака, у интересу социјалног мира исплаћују се незабрањене плате). Само притисак за повећање плата које врше запослени у привреди, а све више и у ван привреди, обично је толико јак да се пред њим, због социјалног мира, попушта.

Захтјев за радикално свођење јавне потрошње у оквиру здравих извора прихода може се ублажити повећањем (стопа и основица) здравих извора прихода. Међутим, повећање стопа пореза, царина и доприноса је веома непопуларно, изазива отпор, доводи до додатних социјалних напетости, и, што је веома важно, доводи до пораста трошкова производње а тиме и пораста цијена, сужава штедњу привреде и становништва, а слједствено томе и нове инвестиције, раст и запосленоат.

Зато је боље до већих прихода доћи:

- путем боље и ефикасније организације прикупљања пореза;
- путем проширивања пореске базе, што укључује и легализацију неформалног сектора;
- путем одлучнијег опредјељења на политику плата која би све запослене упућивала на то да њихово повећање траже у оквиру својих предузећа, зависно од остварене продуктивности рада;

– одмах почети са реструктурирањем, рационализацијом, и што потпунијом редукцијом, прије свега, опште потрошње. То је тежак, социјално осјетљив, али и неизбјежан предуслов за стабилнији економски раст и важна полуга коју Црна Гора може користити за смањивање свог дефицита.

ЕУ је, преко Европске агенције за реконструкцију (ЕАР), уложила значајна средства за реформу државне управе и подршку изградњи институција у Црној Гори. Реформа система јавних финансија која се реализује уз подршку ЕАР резултираће значајним уштедама, захваљујући примјени трезорског концепта финансирања свих корисника буџета. Намјера је да се плаћање корисницима врши са једног мјеста, тако да треба очекивати значајне уштеде. Систем трезора се већ уходава.

Либерализација цијена и спољноекономске политике

Кључна ствар која се не може доводити у питање када је о реформама ријеч је либерализација. На ту чињеницу указао је још А. Смит, по коме је богатство посљедица подјеле рада и слободне размјене. Баријере слободној размјени су и баријере за развој бизниса, предузетништва и економског раста.

Либерализација спољнотрговинске политике мора базирати на реално постављеним циљевима, а основни су повећање акумулативног потенцијала привреде, инвестиција, развој тржишта и конкурентности. При том, мора се водити рачуна о истовременом смањивању увозне зависности привреде, односно дефицита платног биланса. У РЦГ је уведен отворен систем спољне трговине који, у овој фази, заштрава проблем спољнотрговинског дефицита, првенствено због неспособности наших предузећа да без обртних средстава, са заосталом опремом, покиданим везама са међународним окружењем и недовољно обученим радницима, крену у оштру међународну утакмицу. Без подршке државе тешко је, у кратком року, постићи позитивне резултате. Јер, либерализација спољне трговине, иако има суштински значај за структурне промјене, у првом таласу узрокује несналажење домаћих фирми. Зато држава треба селективно да стимулише извозно оријентисана предузећа, бар у првој фази (путем кредитирања извоза из реалног кредитног потенцијала, трошковног растеређења цијене извозног производа путем смањења царина и пореза) и коришћења дозвољених извозних субвен-

ција. Држава је већ учинила неке кораке у том смјеру. У циљу стимулесања извоза, за производе и услуге који се извозе, прописана је нулта стопа ПДВ-а, док се код увоза ПДВ плаћа за све производе и услуге.

Свјесни смо да либерализација цијена на почетку доводи до пораста цијена, како због изостанка субвенција тако и из психолошких разлога, што посебно погађа најугроженији слој становништва. Такве негативне ефекте треба амортизовати одређеним субвенцијама у оквиру одговарајућих мјера социјалне политике. Важније је, ипак, то што либерализација брзо доводи до позитивних ефеката који се, прије свега, огледају у бољој снабдијевености тржишта по количини и асортиману производа и услуга, што коначно води постепеном смиривању цијена.

Посљедњих година веома је активна расправа око висине царинских стопа и потребе њиховог усаглашавања у Србији и Црној Гори. Подсјетићемо да је питање царина увијек било и остало питање превладавајућих економских интереса.

Наиме, либерална политика се залаже за смањивање царина и углавном је примјењују земље које имају конкурентне производе и услуге на иностраном тржишту. Међутим, земље које имају „младу и нејаку”, или „стару и сенилну” индустрију, по правилу, наглашавају потребу за индустријском политиком, што је блажи израз за заштиту уз помоћ царина.

У том смислу расправу о висини царинске стопе Србије и Црне Горе схватамо као ствар преовлађујућих економских интереса. Црногорски економски систем је оријентисан на развој туризма и услуга, због чега је неопходан потпуно слободан промет људи према ЕУ. Јако ниске царинске стопе треба да обезбиједи слободну трговину и пуну снабдијевеност тржишта за потребе високо платежне туристичке клијентеле. У привредној структури Србије доминирају индустрија и пољопривреда, па је потпуно логично да њиховом интересу одговара заштитна индустријска политика, путем виших царинских стопа. Зато, за разлику од Србије у којој је просјечна царинска стопа 11%, у Црној Гори износи 3%. Осим тога, увоз неких виталних производа у Црну Гору потпуно је ослобођен царинског оптерећења. Уосталом, спољнотрговински режим Црне Горе убраја се у врло либералне режиме. Према подацима Центра за банкарство, финансије и међународну економију, црногорски спољнотрговински режим, на бази стандардне међународне методологи-

је, добио је ранг 4 (скала је од 1-10). Приближно је оцијењен и спољнотрговински систем Србије, рангом 5, при чему нижи ранг означава већи степен либерализације.

Под либерализацијом не треба подразумијевати само промјену спољнотрговинског режима, него и олакшање пословања на унутрашњем плану. То значи, између осталог, упрошћивање процедуре за оснивање нових предузећа (укидање цензуса, тј. оснивачког улога). У том смислу већ су учињене неке олакшице тако да оснивање фирме, тј. ДОО, кошта 1 еуро.

Либерализација такође подразумијева и обезбјеђивање правне сигурности. Под сигурношћу мислимо на „извјесност законске слободе”, тј. постављање правног система који штити повјериоца а не дужника, којим држава гарантује сваком грађанину неометано уживање његове својине и укидање многобројних баријера које, у администрацији и судству, стоје на путу бизнису и предузетништву и уласку страних инвестиција у Црну Гору.

Успостављање тржишта рада

Успостављање тржишта рада представља један од најсложенијих задатака који се поставља пред економску политику. Да би тржиште рада заживјело и могло слободно да функционише неопходно је обезбиједити: високу флексибилност реалних зарада, високу мобилност, низак степен заштите запослених и ниже трошкове отпуштања радника. Сама чињеница да се проблем незапослености тиче и политичке и социјалне стабилности указује на сву његову озбиљност. За рјешавање овог проблема стоје на располагању двије могућности: заштита постојећих радних мјеста или отварање нових радних мјеста.

Заштита постојећих радних мјеста може се вршити: ограничавањем слободе отпуштања, неспровођењем Закона о стечају, лабавом кредитном политиком, субвенцијама итд. Све ове мјере имају једну битну карактеристику: доводе до економских губитака и повећања незапослености на дужи рок и зато их не бисмо препоручили.

Присталице смо активне политике запошљавања преко: креирања нових радних мјеста кроз програме запошљавања и подстицање развоја агробизниса; информативног сервисирања како би се повећала обавијештеност о слободним радним мјестима; програма преквалификација и доквалификација радне снаге; подстицања отвара-

ња малих и средњих предузећа, путем пореских стимуланса и повлашћеног кредитирања; обезбјеђивања експертске консултантске помоћи привредним субјектима у реализацији инвестиционих идеја и изради производних програма који претендују на одређене облике финансијске помоћ; давања институционалне подршке малим и средњим предузећима кроз формирање локалних бизнис центара, технолошких паркова, иновативних центара; поспјешивања и развоја нових инвестиционих идеја; отварања јавних радова итд.

С обзиром на то да је општа квалификациона структура менаџмента и радника још увијек незадовољавајућа, неопходно је обезбиједити подршку едукацији кадрова у складу са кретањем актуелних процеса у свјетској привреди и науци. Активности у том правцу су већ започете и треба их наставити.

Активна социјална политика

Очување социјалне стабилности и побољшање животног стандарда један је од важнијих циљева економске политике које треба остварити, како би се амортизовале неизбјежне социјалне тензије. Рјешавање социјалног проблема треба посматрати:

– кроз висину и дужину примања социјалне помоћ на коју незапослени имају право, и

– кроз заступљеност активне социјалне политике која је окренута стварању могућности за ново запошљавање. Јасно је да висока социјална помоћ, посебно када дуго траје, дестимулише напоре за тражење новог посла, чиме се повећава број незапослених. Досадашња социјална политика у Црној Гори стимулисала је незапослене да траже посао, с обзиром на то да је социјална помоћ јако ниска и кратко траје. Међутим, други аспект социјалне политике, који се односу на стварање могућности за нова запослења, јако је занемарен, због чега му се мора поклонити далеко већа пажња. Притисак незапослених мора се рјешавати кроз стварање могућности за лица која траже посао да се оспособе за рад у новим, пропулзивним гранама, путем преквалификације и обуке. Држава мора стварати нову тражњу за радном снагом, запошљавањем у МСП и јавним радовима

Ревитализовање повјерења грађана у здраве банке подстакло би пораст штедње становништва која би се преусмјеравала у инвестиције и покретање сопственог бизниса. Инвестиције би се морале повећати и новим задуживањем у иностранству, а предуслов за отва-

рање тог канала је политичка стабилност, одговарајућа профитна стопа и стимулативна законска регулатива за стране инвеститоре.

Оваквом политиком држава би од предузећа преузела бригу о незапосленима; радну снагу би учинила јефтинијим и продуктивнијим ресурсом; а социјалну политику активном, односно окренутом стварању нових могућности за запошљавање.

Имајући у виду сложеност и вишедимензионалност проблема, социо-економске последице, финансијску исцрпљеност фондова предузећа, намеће се потреба да се у наредном периоду, у циљу ефикаснијег рјешавања ове проблематике, обезбиједи средства од послодаваца, стечајне масе, донаторства и буџета. Међутим најефикаснији начин рјешавања је кроз ново радно ангажовање, те приоритет треба дати реализацији програма samozapošljavanja кроз развој МСП.

Развој МСП представља најбржи и најјефтинији начин за свеукупни развој националне економије. Она су генератор економског раста, јер обезбјеђују: високу ефикасност пословања; ризик пословања пребацују на страну предузетника; брже се прилагођавају захтјевима тржишта; имају ниже трошкове пословања и цијене производа/услуга; већа је могућност за специјализацију; у технолошком смислу се најбрже адаптирају на технолошке дисконтинуитете и експлозије; са социјалног становишта су снажан извор новог запошљавања.

Зато развоју МСП треба дати приоритет, системску и политичку подршку свих актера социјалног и економског живота. Иако су већ учињени почетни кораци у том смислу, држава мора и даље чинити кораке кроз: оснивање специјализованих институција и агенција, које ће помагати развоју МСП, како финансијски, тако и по основу идеја и пројеката; промовисања културе предузетништва; заједничког наступа на домаћем и иностраном тржишту; уређивање законодавства (закон о порезима, доприносима и царинама); обезбјеђивање механизма финансирања (развој финансијских институција за обезбјеђивање кредита; развој финансијског тржишта...); смањивање административних процедура; развој институција за развојну подршку (савјетовалишта, информациони центри, центри за обуку, технолошки паркови и индустријске зоне), чиме би се значајно остварио још један, веома важан, моменат са аспекта економског раста, а то је инвестирање у економско знање и економску културу. Одсуство неопходних, за тржишне институције, знања и вриједности, недовољан ниво радне и професионалне етике и пасивности,

не ствара климу за ширење вриједности индивидуализма и уважавање приватне својине.

УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА

Осврт на негативне економске перформансе дат је са намјером да се скрене пажња на озбиљност и сложеност предстојећих подухвата у цјеловитој реконструкцији привредног система Републике Црне Горе.

Најважније претпоставке за динамичније одвијање транзиционих процеса црногорске привреде у функцији подстицаја бржег економског развоја, стабилности и социјалне сигурности грађана су: економска либерализација спољнотрговинских токова и инвестициона политика, фискална политика, као и креирање привлачног и стабилног привредног амбијента за привлачење страног капитала.

Либерализација се мора базирати на реално постављеним циљевима, а основни су повећање акумулативног потенцијала привреде, инвестиције, развој тржишта и конкуренције.

За обезбјеђивање промјене привредне структуре и њене модернизације, РЦГ мора развијати стратегију за привлачење страног капитала.

С обзиром на то, да имамо веома скупу државу, односно веома високу јавну потрошњу, неопходно је извршити њену радикалну реформу. Како у структури јавне потрошње превладавају лични расходи, који се исплаћују из буџета, и значајан дио расхода, везаних за виталне функције државе, те да су они ригидни на доле, тако да није могуће њихово радикално смањивање, могуће је бар њихово постепено смањивање путем рационализације одређених служби и преиспитивања одређених права корисника средстава из ове области, како би се јавна потрошња свела у границе које привреда може да поднесе.

Да би се садашња криза зауставила и негативни тренд економских параметара усмјерио на позитиван „колосјек”, треба обезбиједити ефективно пореско оптерећење које утиче на профитабилност, сигурност и минимални ризик за инвестициони капитал.

Позитивни резултати незамисливи су без функционисања правне државе.

Развитак економије земље незамислив је без рјешења социјалних проблема, јер развитак на дуже вријеме подразумијева одсуство социјалних потреса и висок ниво развитка политичке културе.

ЛИТЕРАТУРА

- EBRD (2000) – *Transition Report 1999*, London.
- Економска политика Црне Горе за 2002. годину, Републички секретаријат за развој, Подгорица 2002.
- Greenaway, D. (1993) – *Trade and Foreign Direct Investment, European Economy*, No. 52, 103-28.
- ISSP, Економска позиција Црне Горе, Подгорица 2002.
- Mauro, F. (2000) – *The Impact of Economic Integration on FDI and Export: A Gravity Approach*, CEPS, Brussels, Working Document No. 156, Nov. 2000, <http://www.ceps.be/Pubs/2000/wd/156.htm>
- Monet, ISSP, 2002.
- Развој Црне Горе до 2000. године, ИДЕИ, Економски факултет, Подгорица 1996.
- Унковић С., Економика туризма, Савремена администрација, Београд 1995.
- Закон о страним улагањима